

NAGY OROSZ NYELVÉSZEK III.

V. A. BOGORODICKIJ (1857—1941)

Dr. BIHARI JÓZSEF—Dr. TÓTH IMRE
Eger Szeged

Közlésre érkezett: 1968. nov. 1.

A szerzők a kazányi nyelvészeti iskola legismertebb és legkiválóbb képviselőjének, V. A. Bogorodickijnek tudományos munkásságát vizsgálják. A sokoldalú nyelvész szellemi hagyatékából azokkal a megnyilatkozásaival foglalkoznak, amelyek általános nyelvészeti jellegűek, és napjaink nyelvelméleti kutatásai szempontjából is felhasználhatók.

Ismertetik Bogorodickij fonetikai rendszerét, a nyelv működésének pszichológiai hátteréről kialakított elméletét. Különös figyelmet fordítanak Bogorodickijnek a nyelv morfológiai változásairól szóló tanításainak bemutatására. Leírják az alapvető morfológiai változásokról, az analógiáról, a leegyszerűsödésről, a differenciációról és a morfológiai abszorpcióról szóló megállapításait. Az utóbbi tárgyalása révén bemutatják, hogyan fejlesztette tovább Bogorodickij Baudouin de Courtenay elméletét a morfológiai abszorpcióról. Felvázolják a szerzők Bogorodickij viszonyát az összehasonlító nyelvtudományhoz. Ismertetik azokat a reformjavaslatokat, amelyeket az összehasonlító nyelvtudomány egyoldalúságának kiküszöbölésére tett: a szinkron jellegű vizsgálat és a relatív kronológia szükségességét. Hangsúlyozzák, hogy az egyéni nyelvi sajátosságok vizsgálata és magyarázata terén Bogorodickij nemcsak az egyéni nyelv és a nyelv megkülönböztetéséhez jutott el, hanem a kettő különbségét is tanulmányozta. Ezen a téren végzett kutatásai alapján őt a pszicholingvisztika egyik előfutárának tekinthetjük.

Rámutatnak arra, hogyan alakította ki Bogorodickij Baudouin de Courtenay nézetei alapján, W. Humboldt hatására, W. Wundt eredményeinek felhasználásával sajátos nyelvelméleti rendszerét, amelyek alapját a beszédtevékenységben megnyilvánuló pszicho-fiziológiai jelenségek következetes materialista magyarázata képezi.

1.1. V. A. Bogorodickij az ún. kazányi nyelvész iskola kiemelkedő egyénisége volt, aki a gyakorlatban valósította meg azokat a követelményeket, amelyeket a Baudouin de Courtenay által létrehívott új nyelvészeti irányzat képviselt. Hat évtizedes tudományos munkássága a nyelvtudomány szinte minden ágát felöleli.

Baudouin de Courtenay, a kazányi nyelvészeti iskola megalapítója, 1883-ban Jurjevbe távozott. A baudouini hagyományokat Kazányban N. Kruševskij és V. A. Bogorodickij képviselte. Kruševskij korai halála után ő lett ennek az irányzatnak a legkiemelkedőbb egyénisége, aki hosszú tudományos és oktatói tevékenysége során nemcsak a kazányi egyetemen, de az egész oroszországi nyelvtudományban elterjesztette a kazányi iskola tanításait.

1.2. Mielőtt tudományos munkássága részletes ismertetésére rátérnénk, felvázoljuk életrajzát.

Vasiliij Aleksejevič Bogorodickij 1857. április 19-én született a mai Joskar Olában. Az elemi iskolát szülőhelyén fejezte be, középiskolai tanulmányait pedig az I. Kazányi Gimnáziumban. Az iskolában kitűnt a nyelvek és a matematika iránti átlagon felüli érdeklődésével és ismeretével. 1876-ban beiratkozott a kazányi egyetem filológiai fakultására. Az egyetemen a leghíresebb nyelvész J. A. Baudouin de Courtenay volt, akinek magas szintű előadásai, érdekes problémafelvetése, újszerű gondolatai és emberi egyénisége nagy hatással voltak az ifjú bölcsészre. Az újgrammatikus indítású professzor nemcsak az egyetemen tanított, hanem otthonában is: kedden, szerdán és szombaton összegyűltek lakásán az érdeklődő egyetemi hallgatók, hogy a szanszkrit, a szláv nyelvészet, és az általános nyelvészet terén új ismeretekre tegyenek szert. Rajtuk kívül ott voltak az egyetem fiatal nyelvész oktatói is. Különösen érdekesek voltak a szombat esti megbeszélések, amelyeken a résztvevők beszámoltak az újonnan olvasott nyelvészeti szakmunkákról, megbeszélték és megvitatták őket. A mély szakmai érdeklődéstől kísért és lelkesedéstől fűtött találkozásokon eltűnt a tanár és diák közötti különbség, valódi tudományos légkör alakult ki, amely lehetővé tette azt, hogy tanár és diák kölcsönös hatással legyen egymás nézeteinek kialakítására. E megbeszéléseket Bogorodickijen kívül S. K. Bulič, A. J. Aleksandrov, K. J. Smirnov, V. V. Radlov, N. Kruševskij látogatta leginkább. 1878 és 1880 között Bogorodickij kilenc beszámolót, ill. önálló előadást tartott. Baudouin de Courtenay hatására kezdett hozzá Belaja falu dialektusának tanulmányozásához. Tanulmányai befejezése után ösztöndíjasként az egyetemen maradt V. A. Bogorodickij. 1881-ben védte meg *Izučenie malogramotnyh napisanij* c. disszertációját, amely biztosította számára az egyetemi előadás jogát (*venia legendi*) [1]. 1883-ban letette a magiszteri vizsgát és benyújtotta a *Glasnye bez udarenija v obščerusskom jazyke* c. disszertációját. 1884-ben kinevezték a kazányi egyetem docensévé. 1887-ben megírta doktori disszertációját, amelynek tárgya az orosz nyelv hangtana volt. 1886-tól az indoeurópai összehasonlító nyelvtant is előadta. Később a kazányi egyetem professzorává nevezik ki. Eredményei elismeréséül az Orosz Tudományos Akadémia tagja lett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után is részt vesz a tudományos életben. A szovjet korszakban korábbi művei közül többet újra kiadnak. Tudományos munkássága végén, enciklopedizmus iránti hajlamától indítva, matematikai kérdésekkel foglalkozik és egy *Vvedenije v élementy nauk* c. tudományelméleti mű megírásán munkálkodott.

Bogorodickij életútja mesterével összevetve, kevésbé mozgalmas:

egész életét Kazányban éli le, leszámítva gyakori külföldi utazásait. Tudományos fejlődésében nincsenek éles törések és olyan ugrások, mint amelyek Baudouin de Courtenaynál megfigyelhetők. Nézetei 1880–1890 között alakultak ki és ettől kezdve fokozatosan fejlődtek, mélyültek a kazányi iskola szellemében, amelynek eredményeit mind elméleti, mind gyakorlati megállapításaival maga is formálta, gazdagította.

1.3. Bogorodickij munkássága a kazányi iskola talaján fejlődött ki, amelyet néhány új vagy ismert, de addig nem eléggé hangsúlyozott alapelv jellemzett. Ezek a következőkben foglalhatók össze: a betű és hang, a szavak fonetikai és morfológiai elemeinek megkülönböztetése, a nyelv tisztán fonetikai és pszichológiai elemeinek elkülönítése, az egyidejű és a történeti változások elhatárolása a nyelvben, az időbeli és geográfiai tényezők szem előtt tartása, az élőnyelvek megfigyelése révén nyert ismeretek elsőbbsége, a bonyolult egységek elemzése megkülönböztető jegyeik alapján, minden nyelv teljes egyenlősége, a kutatás tárgyának teljes demokratizmusa, a dialektusok és az élőnyelvek tanulmányozásának szükségessége, az objektív pszichológiai szemlélet érvényesítése, az egyéni pszichikum sajátosságainak fontossága. E követelmények megvalósítása mellett az általánosításra való törekvés, a gyakorlati szempontok hangsúlyozása jellemezte az iskola képviselőit. Negatívumként könyvelhető el az, hogy gyakran feleslegesen alkalmaztak új terminológiát ott is, ahol ez nem volt indokolt [2].

Tudományos munkássága során nemcsak az újgrammatikus tanítások voltak hatással Bogorodickijra, hanem W. Humboldt nyelvbölcslelete és W. Wundt nyelvlélektana is befolyásolta önálló nyelvészeti rendszere kialakításában.

2.1. V. A. Bogorodickij munkásságát a következő öt területre osztotta [3]:

1. Az orosz nyelvtan, különösen a hangsúlytalan vokalizmus tanulmányozása.
2. Az íráshibák elemzése és az azokból levonható nyelvlélektani vizsgálatok.
3. Orosz leíró és történeti dialektológia.
4. Indoeurópai összehasonlító nyelvészet.
5. Kísérleti fonetika.

Ez a felsorolás nagyjából megfelel Bogorodickij tudományos témaköre bővülése irányának. Rendkívül érdekes az, hogy általános nyelvészeti munkásságát nem említi meg külön tudományterületként, hanem a 4. terület, az összehasonlító indoeurópai nyelvészet kapcsán vázolja ilyen irányú tevékenységét. Ez azzal magyarázható, hogy Bogorodickij általános nyelvészeti szempontból vizsgálta a speciális nyelvészet kérdéseit. Viszont speciális nyelvészeti kutatásaiból általános nyelvészeti következtetéseket vont le, amelyek főleg a nyelvi anyag pszichikai elrendezésére és a nyelvi változások lényegére és okaira vonatkoznak. A felvázolt tudományterületek azt mutatják, hogy Bogorodickij rendkívül széles körű munkásságot fejtett ki. Valóban, hiszen még más nyelvvizsgálatokat is végzett. Nyelvlélektani vizsgálatai során jutott el az irodalmi művek alko-

tásának lélektanához. Az összehasonlító nyelvészet terén az indoeurópai nyelvtudomány mellett a turkológiának is jeles művelőjévé vált. A nyelvtanítás módszertana terén is hasznos és értékes munkásságot fejtett ki és értékes megállapításaival gazdagította a szakmódszertant. Mindez jól illusztrálja, hogy Bogorodickij enciklopedikus hajlamú tudós volt, aki a tudományos szintézis magasabb fokú megvalósítására törekedett. Meglátta az egyes szaktudományi ágakban rejlő közös elemeket és segítségükkel olyan összegzésre törekedett, amely megvilágítja az emberi nyelv, pszichikum sajátosságait és gazdagítja az emberről és az őt körülvevő világról szóló ismeretünket.

2.2. Bogorodickij tudományos örökségének vizsgálatánál elsősorban az általános nyelvészeti nézeteit tanulmányozzuk. Ezután térünk rá az összehasonlító történeti nyelvtudomány terén végzett munkásságára. Általános nyelvészeti nézetei minden munkájában tükröződnek. A 160 tanulmányt és monográfiát tartalmazó életművéből 3 olyan könyv alapján vizsgáljuk nézeteit, amelyben rendszeresen kifejtette általános nyelvészeti koncepcióját.

Ezek a következők: I. *Očerki po jazykovedeniju i russskomu jazyku*². Kazány, 1909. 460. 1. (A továbbiakban rövidítve O JA)

2. *Lekcii po obščemu jazykovedeniju*². Kazány, 1915. (továbbiakban: Lekcii).

3. *Obščij kurs russskoj grammatiki*⁵. M. 1935. (a továbbiakban: O K).

Első könyve tanulmánygyűjtemény, amely 4 részre osztható: Az első, általános részben a nyelvcsaládokkal, a nyelvek osztályozásával, a kevert nyelvekkel ismerkedünk meg. A második részt az általános fonetikának, az orosz fonetikának és összevető hangtannak szentelte. A harmadik a morfológiai folyamatok pszichológiai elemzését adja. A következő rész az indoeurópai összehasonlító nyelvtan és az orosz hangtörténet néhány kérdését öleli fel. Végül az orosz nyelv kezdő oktatásának módszertanáról olvashatunk. A tanulmánykötet első kiadásáról Baudouin de Courtenay írt igen pozitív és részletes bírálatot⁴. A könyv több kiadást látott. A 4. a szovjet korszakban jelent meg, azonban az indoeurópai nyelvekkel foglalkozó rész hiányával, ami a marrizmus hatásával magyarázható.

Általános nyelvészeti előadásai két kiadást értek meg, amelyekből mi a 2. kiadást vettük alapul tanulmányunkban.

Obščij kurs russskogo jazyka c. könyvét 5 kiadásban, utoljára 1935-ben adták ki. Különösen az eredeti, jól kidolgozott hangtani fejezet tart nagy érdeklődésre számot, a hangsúlytalan vokalizmusról és az ell'ó magánhangzó váltakozásról szóló fejezet a könyv legsikerültebb része. Bogorodickij könyvében a mai orosz irodalmi nyelv rendszerének eredetien elgondolt és felépített vizsgálatát nyújtja. A szinkronia és a diakronia egységét valló szerző az orosz nyelv történetét is felvázolja, kitér a dialektusok és az orosz szóképzlet történetének ismertetésére is. Könyve napjainkig egyedülálló mű, amely egy egészként mutatja be a mai orosz irodalmi nyelvet, az orosz dialektusokat és történetüket. Külön érdeme a szerzőnek, hogy mondanivalóját rendkívül világosan és szemléletesen adja elő.

3.1. Egy nyelvész nyelvről alkotott felfogását a legjobban az illusztrálja, hogyan definiálja a nyelvet és a nyelvtudományt:

Bogorodickij így határozza meg a nyelvet:

„Minden nyelv beszélt, írott és irodalmi formájában olyan szociális környezet terméke, amely nemcsak egy adott idő, hanem a megelőző korok egymásra ható egyéniségeinek közössége volt.” (O K 1. l.) A nyelv a gondolatok közlésének eszköze, a legtökéletesebb a gesztusokkal összevetve. A közlés során beszédünk szavai, fogalmaink, gondolataink kifejezésének szimbólumai vagy jelei. (O JA 1—2. l.) A szavak emellett a legkényelmesebb szimbólumok, hiszen könnyen képezhetők és könnyen felfoghatók. Önkéntelenül csodálkozhatunk azon, milyen ügyesen jött rá az emberiség arra, hogy mind a kifejezés, mind a felfogás szempontjából olyan szimbólumokat használjon fel, mint amilyen a hangbeszéd. E szimbólumok, jelek — amelyek kiejtett és hallott hangelemek összegéből tevődnek össze —, öntudatlan tevékenységbe mennek át az egyes beszélőknél, ami nem nehezíti a gondolat közlését. A nyelvnek vannak sajátos ismérvei:

1. Kétoldalú; a beszélő és hallgató között létrejött olyan kapcsolat, amelyet beszélt formájában egy objektív tényező, a levegő rezgése közvetít. A beszélő számára a beszéd — a gondolat funkciója, a hallgatónak viszont a gondolat a beszéd funkciója. A beszélőnél a gondolati tartalom vonja magával a szavakat, a beszédpartnernél viszont a szavak idézik elő a gondolati tartalmat. A beszédközlés társas jelenség. Elsőrangú szociális tényező.

2. A beszéd nem egyszerű szócsere. A legegyszerűbb beszéd is alkotás mind a beszélő, mind a hallgató szempontjából. A beszélő célja, hogy őt jól és teljesen megértsék. Ez a törekvés a nyelv fejlődésének alapvető faktora.

3. A nyelvi fejlődés szoros kapcsolatban van a civilizáció fejlődésével, ezért a nyelv egy adott nép kulturális és szociális történelmének pontos krónikája.

4. Nyelvünk nemcsak gondolataink kifejezésére szolgál, hanem a gondolkodás fejlesztője is. A gondolat tartalom kifejezése révén az emberi ész osztályozóképeségének mutatójává válik. A nyelv elemei felhalmozzák a megismerő tevékenység eredményeit is, további fejlődése kiinduló pontjává válnak. A nyelvnek e „fixáló” tevékenysége nélkül a tudomány nem létezhetne.

5. A nyelv lehetőséget ad az ember művészi igényei kielégítésére, hiszen a hangokon kívül a ritmus, a zeneiség, a rím elemei is benne rejlenek. Belőlük épül fel a költészet, a művészet nyelve.

6. A nyelv természetéből következik, hogy térben és időben változik, amit a nemzedékváltás, széttelépülés és az azzal járó új viszonyok hoznak létre.

Összefoglalva az elmondottakat, így jellemezhetnénk Bogorodickij nyelvről alkotott nézeteit:

1. A nyelvet az emberi kommunikáció eszközeként tekintette.

2. Hangsúlyozta a nyelv szociális jellegét.

3. A szociális tényezők mellett a nyelvi jelenségek pszichikai oldalának is döntő jelentőségeket tulajdonít.

A nyelvnek alkotó tevékenységként való felfogásában W. Humboldt hatását láthatjuk, aki szerint a nyelv nem termék (*Εργον*), hanem tevékenység (*Εργεια*). A nyelvnek, mint „tevékenységnek” a felfogása nagy szerepet játszott Bogorodickijnak a költői, művészi alkotás tanulmányozásában.

Végül megemlítjük, hogy szerzőnk F. de Saussure *Cours de linguistique générale* c. korszakot alkotó könyvének megjelenése előtt igen világosan mutatott rá arra, hogy a nyelv önkényes jelek, szimbólumok összessége.

Az elmondottak jól illusztrálják azt, hogy Bogorodickij nyelvről alkotott felfogása igen közel áll a modern nyelvtudomány nyelvről alkotott szemléletéhez.

3.2. Bogorodickij munkásságát fonetikusként kezdte. Fonetikai rendszerét a következőkben foglaljuk össze. Az emberi beszéd két összetevőből áll: hangzós és értelmi komponensből. (Lekci 11. l.) A szavak hangteste pszichológiai szempontból szintén összetett asszociációként fogható fel: minden hang képzésekor impulzusok és az őket kísérő izomérzetek asszociációja alapján megy végbe, amelyhez a hallási képzetek asszociációja járul. Ezek egyidejű érintkezési asszociációk. A hangtest nem indokolja a szó jelentését, hanem csupán képzeteinek és fogalmainak szimbóluma.

A beszéd két oldalt feltételez: beszélőt és hallgatót. A szó hangtestével más asszociációk kapcsolódnak össze a beszélőnél és mások a beszéd-társnál. A beszélőnél x hang kiejtése motoros-szenzoros asszociációkkal párosul, a beszédpartner számára azonban csak szenzoros asszociációkat jelent. Ezért a beszédhangok vizsgálatánál e két szempontot külön kell választani: az elsőnél a pszichofiziológiai, a másodiknál az akusztikai-pszichológiai vizsgálati szempont az irányadó.

Bogorodickij mindkét szempontból rendkívül alaposan és részletesen megvizsgálja a beszédhangokat. A beszédhangok mozgásukban, változásukban való tanulmányozásához elengedhetetlen képzésbeli és akusztikai sajátágaik ismerete. Bogorodickij minden hangváltozást e két szempont alapján vizsgál és ír le. Számára nem léteznek „absztrakt beszédhangok”, hanem minden egyes hangot pontosan leír fiziológiailag és akusztikailag. Ezt részletesen és szépen fejti ki általános nyelvészeti előadásaiban, amelyeknek jelentős része (11—158. l.) a hangtannak van szentelve, szemben általános nyelvészeti tanulmányaival, amelyekben a morfológiai változások vizsgálata foglal el központi helyet. Tárgyalásmódjára jellemző, hogy mintegy dinamikájában vizsgálja az egyes hangokat: tehát nemcsak a képzés helye és módja, vagy az akusztikai benyomás alapján, hanem szoros kapcsolatban azzal, ahogyan e hangok fiziológiai és akusztikai szempontból megváltozhatnak

- a) fiziológiai
- b) akusztikai
- c) szemasziológiai

d) kulturális-szociális, vagy földrajzi tényezők hatására. Vizsgálódásai során különös figyelmet fordít a hangváltozások vizsgálatára. Itt két egymásnak első pillanatra ellentétesnek látszó törvényszerűséget állapít meg:

1. „Az egyén kiejtése egyforma, más szóval egy és ugyanazon hangokat az egyén egy- és ugyanazon körülmények között egyformán ejt, függetlenül morfológiai kategóriától.” (OK 37. l.) Ez a gyermekkorban megszerzett megszokáson alapul.

2. A hangrendszer változékonysága, „amely nem az egyes individuumok beszédét érinti, hanem a nyelvet történeti fejlődésében.” (Lekcii 120. l.) Az utóbbi a nemzedék-váltakozással magyarázható. A két ellentmondásnak látszó sajátság dialektikus összefüggésben van.

Ami a hangváltozások okát és jellegét illeti, két okot említ meg:

a) fiziológiait

b) akusztikait.

A fiziológiai változás a beszédapparátusban bekövetkezett folyamatok eredményeként jön létre. Ilyen például a hangsúlytalan első helyzetben levő $o > a$ változás a mérsékeltén ázó orosz dialektusokban és az irodalmi nyelvben: pl. *gadá*, *nogá* (OK 39. l.) Az akusztikai változás oka a hallórendszerben keresendő. Ilyen például a nyelvjárási *Mikita* variáns az irodalmi nyelvből ismert *Nikita*-val szemben. A két változás különbsége a következőkben jut kifejezésre:

A fiziológiai változás általános jellegű, fokozatosan végbemenő, rendszerint szóképzés szempontjából nem elszigetelt szavakban megnyilvánuló folyamat.

Az akusztikai változás sporadikus, egyidejű és csak elszigetelt szavakban megy végbe. (OK 40. l.) Van olyan eset, amikor a változás nem történik meg, mert egy, a változásnak kitett hang valamilyen szemaszilológiai különbség hordozója. (Leckii, 121. l.)

Bogorodickij a hangrendszer vizsgálatát illetően két tudományt különböztet meg: beszédfiziológiát és fonetikát.

A beszédfiziológia a beszédhangok képzését vizsgálja, függetlenül attól, hogy milyen morfológiai kategóriában fordulnak elő. A fonetika azokat a morfológiai kategóriákat tanulmányozza, amelyekben valamilyen hang vagy hangjelenség előfordul. Mindkét tudományág vizsgálhatja a hangokat statikus és dinamikus oldalról. Ennek megfelelően viszonyukat a következő táblázatban ábrázolja szerzőnk:

A. Hangfiziológia	{	1. A beszéd hangrendszere
	{	2. A hangok változásai
B. Fonetika	{	1. A hangok grammatikai változása
	{	2. A hangváltozások történeti mozgása

A két tudományterület megkülönböztetése hangok képzésén és funkcióján nyugszik, és Baudouin de Courtenay hatására utal, aki szintén megkülönböztette a hangok fiziológiáját a fonetikától, amely a beszédhangok funkcióját vizsgálja[5].

Ezzel kapcsolatban egy különbségre is szeretnénk felhívni a figyelmet. Baudouin de Courtenay dolgozta ki elsőnek a fonéma-elméletét, amelyet így határozott meg: „A fonéma egységes, nyelvi tekintetben oszt-

hatatlan antropofonikus minta, amely egyforma és egységes benyomások egész sorából keletkezett, amelyek akusztikai és fonációs képzésbeli képzetekkel asszociálódnak” [6].

Bogorodickij hangsúlyozza, hogy a pszichikai tényezők figyelembevételével fonémákról szokás beszélni. Ezt a műszót azonban ő nem használja, helyette a beszédhang terminus technikussal él. A fonéma szót összehasonlító indoeurópai nyelvtanában alkalmazza „a rekonstruált, ősnyelvi hangok jelölésére, amelyek szükségszerűen absztrakt jellegűek az élőnyelv konkrét hangjaival szemben, amelyeknek természetét a megkívánt pontosságig tanulmányozhatjuk.” (O K 25. l.)

Bogorodickij elfogadja ugyan elméletben Baudouin fonéma meghatározását, amelyet „beszédhang” műszóval jelöl, de a fonéma szót nem a baudouini értelemben használja.

3.3. A fonetikai kérdések iránt érdeklődő Bogorodickijt az íráshibák tanulmányozása vezette el a nyelvi jelenségek pszichológiai vizsgálatához. Ezen a téren rendkívül jelentősek azok a tanulmányai, amelyeket a nyelv alaktani rendszere fejlődésének szentelt [7]. Célja az volt, hogy a morfológiai változások pszichológiai magyarázatát adja. A nyelv pszichológiájával több munkájában foglalkozik, és általános nyelvészeti előadásaiban is külön fejezetet szentel a beszéd pszichológiai és pszichofiziológiai vonatkozásai tanulmányozásának. Kiindulási pontjául az a megállapítás szolgál, hogy a beszédhangok asszociációk összességéből állnak. E megállapítás után a lélektanhoz fordul további eligazításért. A pszichológiában megkülönböztetett érintkezési és hasonlósági asszociáció a nyelvi folyamatokban is fellelhető.

Ha a *kniga* hangsort kiejtjük, akkor a hangok érintkezési asszociációjával van dolgunk. Ejtsük ki a *knigu* hangsort is! A *kniga*, *knigu* hangsorok önmagukban érintkezési asszociációt képviselnek. Ha összevetjük őket egymással, akkor új asszociációs sor jön létre, amely a hasonlóságon alapul: az utolsó elem (-a, -u) kivételével a hangtest hasonló. Ezért a hasonló asszociációjú rész megerősödik.

A *kniga*

knigu

knigi hangsorban hasonlósági asszociáció útján elkülönült *knig*-elem, morfológiai szempontból a szótőnek felel meg. (OJA 222. l.)

Ábrában e folyamatot így szemléltethetnénk:

	A	--	B	
Hasonló	A	--	C	
elemek	A	--	D	Eltérő elemek

SZÓTŐ (osnova)

Párhuzamosan megy végbe az esetvégződés elkülönülése is.

A *knig*-a

knig-u

knig-i esetformákkal meghatározott jelentés asszociálódik.

Egyazon szó esetformáinak ismétlésekor egy fogalom ismétlődik, de más-más összefüggésben, más-más formális jelentéssel. A viszonyító elemek szintén asszociációs kapcsolatba lépnek egymással és így elkülönülnek a tőtől. Ezt így ábrázolhatjuk:

ALAPVETŐ FOGALOM	$\left\{ \begin{array}{c c} \alpha & \beta \\ \alpha & \gamma \\ \alpha & \delta \end{array} \right\}$	KIEGÉSZÍTŐ, FORMÁLIS JELENTÉS
	VÉGZÖDÉS	

Itt az α =fogalom,

β, γ, δ =a fogalomhoz fűződő részképzetek.

Érzeteink előző érzeteinkkel hasonlóságuk alapján asszociálódva ezek differenciációját, vagy kisebb csoportokra való felosztását idézhetik elő, mivelhogy egy és ugyanazon csoport között a hasonlóság nem mindig teljes.

Így például az orosz

gód-u   polú
slónu   lgunú

hangsorok hasonlósági asszociációja alapján az *-u elem*, mint végződés elkülöníthető, de a hasonlóság mellett az *-u* bizonyos különbségével is számolnunk kell: a *godu*, *polu* végződése hangsúlytalan, a *slónu*, *lgunu* véghangsúlyos. A hasonlósági asszociáció révén, amely a különbséget is feltételezi, tudatunkban típusok vagy rendszerek képződése megy végbe, amelyek többé-kevésbé közel állnak egymáshoz a deklináció, konjugáció területén.

Az asszociációk a beszélők tudatában változnak: a mai nemzedék egyedei más jelentéssel asszociálhatnak, egy hangsort, mint az előző nemzedék tagjai. Bizonyos esetekben az asszociáció hiányozhat, vagy téves lehet. Így például a *poduška* szó a mai nemzedék tagjai számára nehezen asszociálódhat, mert nem érzik az összetevőit, ezért egy egyszerű szónak érzik, holott nyelvtörténetileg a **pod*-préfixumra, az *-uch*-tőre, *-ik* képzőre és *-a* végződésre bontható.

Az asszociációk változása szükségessé teszi azt, hogy tanulmányozzuk az egyes nemzedékek tudatában végbemenő asszociációs változások lényegét, irányát és eredményeit.

A fent vázolt rendszer képviseli azt a nyelvpeszichológiai alapot, amelyre Bogorodickij a morfológiai változásokról szóló tanítását felépítette.

3.4. A morfológiai folyamat menetét *Vvedenije v morfologiju, Ob osnovnyh faktorach morfologičeskogo razvitija* c. tanulmányaiban, általános nyelvészeti előadásainak *Morfologičeskij analiz szlov v pszichologičeskom osveščenii* c. fejezete, valamint orosz nyelvtana VII. fejezete alapján vázoljuk.

A szó jelentése bonyolult asszociációk összességének (aggregat) tekinthető (OJA 239. 1.), amelyet a következő képlet ábrázolhat:

$$\sum \frac{s}{\sigma}$$

ahol a Σ = jelentés

s = a képzett hang

σ = hallott hang. A jelentést tehát képzett és hallott hangokhoz kapcsolódó asszociációk összessége fejezi ki.

A hangsorok azonban a hasonlósági és érintkezési analógia alapján különböző részekre, morfémákra bomlanak: a *vychožu* szó kiejtésekor a fenti képlet így módosul:

$$\sum \frac{\text{prefixum tő} \quad \text{képző} \quad \text{személyvégződés}}{\text{(osnova)}}$$

A szó tehát egy materiális és formális elem összekapcsolódása révén jött létre. A hasonlóság mellett azonban a szó morfológiai alkotó elemei mellett különbségek is vannak, amelyek fonetikai eredetűek:

1. Egy és ugyanazon materiális jelentés mellett különbözik:

1. a szótő

pl.: góda   Gsg   gádá Npl.

2. a préfixum

zádəl   zədaná

3. a szuffixum

zvanár'   pékar'

4. a végződés

rukám   pálkəm

A morfémák fonetikai változatai ellentmondanak a hagyományos meghatározásoknak, amelyek szerint pl. „a tő a deklinációnál és konjugációnál megfigyelhető változatlan része a szónak.” Ez a megállapítás csak a tő eredeti, alapvető hangváltozások előtti állapotára érvényes, és a napjainkban a helyesírásra támaszkodik. Valójában minden morfológiai elemnek lehetnek fonetikai úton létrejött variánsai.

Az a tény, hogy a morfémáknak fonetikai variánsai vannak, nem zárja ki a megértést, ha „modelljük” mind a beszélő, mind a beszédárs tudatában megvan. A megértést az teszi lehetővé, hogy a teljes hasonlóság, vagy azonosság asszociációja mellett szerepe van a részbeli hasonlóság, vagy eltérés asszociációjának.

A hasonlósági asszociáció megszűnt a szó etimológiai kieséséhez és új elemek kialakulásához vezethet: Ilyen deetimológizáció létrejöhet a

a) tő és prefixum között:

podvig, zabyt', vkus

b) tő és szuffixum között:

kol'co, palec, golik

c) tő és flexió között:

chot'a, pust', ved'

Ez esetek tanulmányozása arra a gondolatra vezet, hogy a szavak morfológiai állományát aszerint kell vizsgálnunk, ahogy az a mai nyelvben érezhető, tehát statikailag. (O JA 255. l.)

Bogorodickij a következő morfológiai változásokat különbözteti meg: analógia, differenciáció, leegyszerűsödés, abszorpció. Vessünk egy-egy rövid pillantást e folyamatok Bogorodickij által történő értékelésére.

1. Analógia

3.5. Az analógia fontosságát hangsúlyozva Bogorodickij az újgrammatikusok tanítását követi, akik nagy jelentőséget tulajdonítottak neki a morfológiai rendszer fejlődésében. Bogorodickij azonban óv az analógiával való visszaélésektől, és hangsúlyozza, hogy a kutatók gyakran esnek önkényes szubjektívizmusba, bocsájtkoznak találgatásokba. Ennek elkerülésére a következőket tartja szükségesnek: „A megállapítások nagyobb objektivitása céljából ebben az esetben szükséges a statisztikai módszer alkalmazása a morfológiai jelenségek kutatásában.” (O JA 273. l.) A statisztikai módszerek fontosságának hangsúlyozásával Bogorodickij a történeti morfológia egzaktabb és tudományosabb megalapozására törekedett. Ez tudománytörténeti szempontból előre mutató kíváncsi volt. Ilyen vizsgálatokat hosszú ideig nem végeztek. Ennek a követelménynek szép megvalósítása az a sorozat, amelyet *Russkij jazyk i sovetskoje obščestvo* címmel 1968-ban adtak ki a Szovjetunióban. A négykötetes kiadvány a „mikronyelvtörténet” céljára, 50 év változásainak felvázolására széles körben alkalmazza a statisztikai módszereket. Az analógiás változások vizsgálata útján szerzőnk a következő megállapításokat teszi:

1. Ha analógiás úton valamely hangváltakozás terjed el, akkor ez idők folyamán más kategóriákban megjelenik: az 'o nemcsak a *n'osu*-ban (-nesu) fordulhat elő, hanem a *ber'óze* típusban is. A *n'os* hatására a *b'ol'* formában (-oer < bėgu) is analógiás -'o lesz.

2. Az analógiás képzések a nyelvtörténet folyamán megszakíthatatlan sort képeznek, és ezért a történeti morfológiának az analógiás változások sorrendjét is rekonstruálni kell. Így például az orosz nyelv történetében a következő analógiás sorrend figyelhető meg a deklinációs rendszerben:

XI. sz. az *-u* végződés megjelenése a Gsg-ban: *linu*

XII. sz. az *-u* végződés behatolása a Lsg-ba, az *-ovu*, *-evu* használata a G pl-ban.

XIII. sz. *-y* végződés a Npl-ban.

XIII—XIV. sz. az *-amu*, *-ami*, *-achu* elterjedése a D., Instr., L pl-ban.

XV—XVI. sz. az *-á* Npl kialakulása és elterjedése. Bogorodickij hangsúlyozza, hogy az analógiás változások pszichológiai eredetűek. Az asszociációk és asszociációs rendszerek azon tulajdonságán alapulnak, hogy képesek egymást felidézni. Ez lehet helyes és téves. Ilyen téves felidézés eredménye a Gpl. *kártʃ* formája, amely a Gpl *spórʃ* mintájára jött létre és több hasonlósági és érintkezési asszociáció eredménye. Ezek a következők:

- a) A hasonló mondattani funkció.
- b) A hangsúlyviszonyok azonossága.
- c) Néhány esetforma hasonlósága (Npl., Apl. stb.)

Általában elmondható, hogy A és B deklinációs ill. konjugációs rendszer x és y eleme között hasonlóság áll fenn, akkor az A és B rendszer más eleme is hasonlóan fejlődhet. Minél több a hasonlósági pont, annál valószínűbb, hogy a két rendszer egyike átvegye a másik valamely elemét.

Az analógiás változások nem függetlenek a fonetikai tendenciák hatásától. A mai orosz nyelvjárási *pek'ot* forma nem jöhetett volna létre, ha azt elő nem készíti a *ky*, *gy*, *chy* > *k'i*, *g'i*, *ch'i* hangfejlődési tendencia megvalósulása. A fonetikai faktorok a morféma két vagy több fonetikai variánsra való szétágazását idézik elő a morféma eredeti jelentésének megváltozása nélkül. A *pek*-tőnek az oroszban a következő variánsai lehettek: *pek-u*, *peč-eši*, *pic-i*. A fonetikai úton létrejött morféma-változások lehetőséget adnak új jelentésárnyalatok kifejezésére. Az analógia ezzel szemben ellenáll a morfológiai elemek változatokra való bomlásának és megakadályozza a felesleges változatok keletkezését. A felesleges változatok ugyanis az emlékezet felesleges megterhelését idézik elő, és csökkentik hatékonyságát. Ami a morféma-változatok tartósságát illeti, ezt 3 tényező határozza meg:

- 1. A morféma előfordulásának gyakorisága.
- 2. A morféma testessége.
- 3. A meglevő fonetikai tendenciák.

Bogorodickij óv az analógia elvének merev alkalmazásától és hangsúlyozza, hogy az analógia nem mindenütt és mindig egyforma.

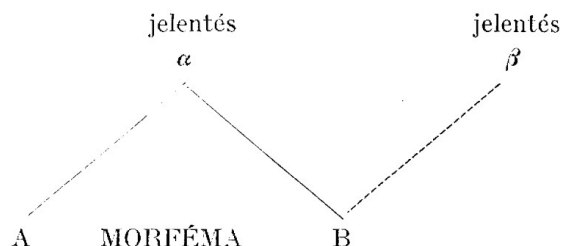
Valóban, a nyelvtörténeti megfigyelések jól alátámasztják Bogorodickij megállapítását az analógiás változatok eltérő jellegéről. Ezt illusztrálva megemlítjük, hogy még egy nyelv és nyelvjárási között is lehetnek eltérések e tekintetben. Ismeretes, hogy a mai orosz irodalmi nyelvben és egyes nyelvjárásokban a lágytövű nőnemű főnevek Gsg-sza *-i* (*zemli*), amely a kemény változat (*ženy*) hatására keletkezett az orosz *zemplě* helyett. Ezzel szemben vannak és voltak olyan dialektusok, ahol a lágy variáns hatott a keményre. Ennek következtében *ženě*, *žene* Gsg. keletkezett. E jelenség

jól ismert a régi novgorodi és pszkovi eredetű nyelvemlékekből és a mai novgorodi és pszkovi dialektusokból is. Mindez azt bizonyítja, hogy az analógias folyamatok vizsgálata az orosz nyelvtörténet szempontjából napjainkban is adhat érdekes eredményeket.

Az új grammatikus tanítások elterjedése óta sokat foglalkoztak az analógia szerepével, amelyek fontosságát Bogorodickij is hangsúlyozta. Az analógia nagy szerepében ma sem kételkedik senki, azonban az analógias változások jellege, mechanizmusa ma sem teljesen tisztázott. Ezt illusztrálendő, hivatkozunk arra a vitára, amely a mai összehasonlító nyelvészet legjelesebb képviselője, Jerzy Kurytowicz és W. Man'czak között folyt és folyik az analógiásnak mondott változásokról (Jerzy Kurytowicz: La nature des procès dits „analogiques”. Acta Linguistica 5,1. 15—37. 1. Witold Man'czak: Tendances générales des changements analogiques, Linguae, VII. 298—325; 387—420. 1. Tendances générales du développement morphologique, Lingua XII. 1963. 19—38. 1.)

2. Differenciálás

3.6. A nyelvben idők folyamán a morféma új változatai keletkeznek, ugyanakkor új jelentésárnyalatok is kifejlődnek. A fejlődés iránya abban nyilvánul meg, hogy az új jelentésárnyalatok morfológiaiailag is kifejeződnek. Két morféma variáns közül az egyik, az egyik jelentés, a másik egy másik jelentés kifejezője lesz. Végbemege a morféma-változatok szemantizációja, differenciálódása. Ezt képletben így ábrázolja a szerző:

Ha egy morféma változat nem válik valamilyen speciális jelentés hordozójává, akkor kivész a nyelvből. A folyamatot jól illusztrálja a mai orosz nyelvben az egykori -u-tövű főnevek G. és Lsg. -u végződésének története. Az -u a Gsg.-ben szemben az -a-val speciális jelentés kifejezője lett, hasonlóan a Lsg.-ban is:

cvet snega — mnogo snegu
o snege — v snegu

Ez utóbbi tények adtak alapot arra, hogy egyes nyelvészek azt állítsák, hogy bizonyos hímnemű főneveknek (anyagneveknek) a mai orosz nyelvben nem 6, hanem 8 esetük van: a genitivusban és locativusban ugyanis két-két esetforma és jelentés ismeretes:

Genitivus I. (= jelzői) végződése -a
 Genitivus II. (= mennyiségjelzői) végződése -u

Locativus I. (= képes helyhatározó) végződése -e
Locativus II. (= valódi helyhatározó) végződése -ú [8]

Az orosz esetrendszer e sajátosságát Peškovskij, V. V. Vinogradov, Kuznecov és R. Jakobson tárgyalja részletesen. Azonban tudomásunk szerint őket megelőzően Bogorodickij volt az első, aki az orosz esetrendszer e sajátosságára elsőként hívta fel a figyelmet. A. G. I., G. II. kialakulását a modern orosz nyelv új eseteket létrehozó tendenciája egyik megnyilvánulási formájának tekinti D. Čiževskij [9]. A differenciálás a nyelvfejlődés egyik legfontosabb rugója, amely azt mutatja, hogy a nyelv belső és külső oldala között (tartalom és forma) állandó alkalmazkodás megy végbe (O JA 271. l.). Ez biztosítja az információ pontos közvetítését. Enélkül az alkalmazkodás nélkül a nyelv alkalmatlanná válna alapvető funkciói betöltésére.

3. Leegyszerűsödés

3.7. Bogorodickij a következőképpen határozza meg e jelenséget:

„Megszűnik a szó helyes morfológiai összetételben való felfogása az élőnyelvben és a képzet egyszerű szimbólumává válik és oly módon a genetikai jelentés helyére a reális lép.” (O JA 287. l.) Ennek néhány fokozata lehetséges:

1. A morfológiai összetétel világos, de a reális jelentés többé-kevésbé eltávolodott tőle:

zabyt', namerenie, golik

2. A fő nem világos:

obut', razut'

3. A morfológiai elemek pontosan nem analizálhatók:

oblako, poduška, vnušit'

A leegyszerűsödés a nyelv különféle korszakaira mehet vissza. A folyamat a gondolkodás fejlődése szempontjából rendkívül fontos: ha a reális jelentéssel együtt minden esetben fellépne a genetika is, akkor ez a gondolkodás elképzelhetetlenül nagy akadályává vált volna (O JA 289. l.).

4. Abszorbcio

3.8. A jelenség felfedezése és leírása Baudouin de Courtenay nevéhez fűződik, aki elsőként vizsgálta meg a szótövek (osnova) végződése javára történő lerövidülését az indoeurópai és az ószláv nyelvben. Az abszorbciónak a szláv történeti morfológiában a kazanyi iskola megalapítója nagy jelentőséget tulajdonított. Bogorodickij pszichofiziológiailag megalapozza, kibővíti és továbbfejleszti Baudouin de Courtenay tanítását a morfológiai abszorbcioról. A jelenséget a következőképpen definiálja:

„Abszorbciónak nevezzük azt a jelenséget, amikor azok a szavak, amelyek a megelőző idők egyéneinek tudatában bizonyos módon tagolódtak morfológiailag, másképpen tagozódnak a morfológiai határ eltolódása következtében.” (Lekcii, 161. l.) Például az orosz főnévragozás *rybamu*, *ryba-*

mi, rybachu formái szolgálhatnak. Ezekben az *-a* elem eredetileg a tőhöz tartozó tematikus elem volt, de mivel e tematikus magánhangzó mindig ismétlődött a végződésel, a végződés elemének értelmezték. Ily módon elszakadt a tőtől és a végződés része lett: a régi tő *ryba*-volt, amelyhez *-mu, -mi, -chu* végződés járult, az új tő *ryb*-lett és a végződés *-amu, -ami, -achu*. Ezt bizonyítja az, hogy a D., Instr. Lpl. egyesülésekor az oroszban már analógiás úton az abszorpció útján keletkezett *-amu, -ami, -achu* terjedt el.

Baudouin de Courtenay a jelenségnek eredetileg a *perelozloženie* műszót adta, az abszorpció elnevezés Bogorodickij nevéhez fűződik. Kettőjük felfogása között van egy érdekes különbség is. Az abszorpció keletkezésének magyarázatánál a kazanyi iskola alapítója alapvetőnek a fonetikai tényezőket tartotta. Bogorodickij más véleményen volt. „Miért a végződés és képző szakítja el a materiális elem hangjait és nem fordítva?” — teszi fel a kérdést. A válasz így hangzik: „Ez az irány a formális elemnek a beszédben történő, a materiális résznél nagyobb ismétlődésétől függ.” (O JA 292. l.)

A fonetikai tényező nem ok, de elősegítő körülmény és a rögzítés eszköze lehet. Az abszorpció további vizsgálata során Bogorodickij formailag is osztályozza őket:

Lehetséges abszorpció:

- a) tő és végződés között pl.: *rabam, raba:mi*.
- b) képzők között, az *-n-* melléknévképző az eredeti *-ik* képzőben: *ochotnik*.
- c) prefixumok és tő között: *nutru, nutroba* < *otroba, or. utroba*, az egykori **vun, *sun, *kun* prefixumokból.

Baudouin de Courtenay eredetileg csak a tő és végződés közötti abszorpciót fedezte fel. Bogorodickij érdeme, hogy kimutatta az abszorpció lehetőségét nemcsak a tő és végződés, hanem más morfológiai elem között is. Rámutatott arra, hogy a tő nemcsak lerövidülhet a végződés javára, hanem hasonló pszichológiai alapon a tő abszorbeálhatja más morféma elemét. Ennek igen érdekes, bonyolult és a morfológiai elemek alkalmi hierarchiáját szemléltető esete az oroszban a népnyelvi *ovtornik, Aršava* szavak megléte.

E formák a következőképpen jöttek létre.

A mássalhangzós prepozíciók két változatban fordulnak elő az oroszban:

v -vo	nad — nado
s-so	pod — podo stb.

Magánhangzó vagy *egy* mássalhangzó előtt az előljárók rövidebb változatai használatosak. Mássalhangzók előtt a hosszabbak: *v ogon', v Archangel'sk*, de *vo vtornik, vv > Varšavu*. Ily módon véletlenül összeestek e formák kezdő hangjaik szerint:

vo vtornik
v ogon'
vv > Varšavu

Ez az összeesés a következő eltolódáshoz vezetett az arányos asszociáció következtében:

vogon' : ogon' = vovtornik : x
x = ovtornik
varchangel'sk : Archangel'sk = varšavu : x
x = aršavu

Az abszorpció utóbbi, komplikáltabb esetei arra is rámutatnak, hogy az analógia az abszorpció elősegítője, sekunder tényezője lehet, annak mintegy magát alárendelve.

Bogorodickij nyelvpszichológiai vizsgálatai, különösen azok, amelyekben a morfológiai változások pszichológiai hátterét vizsgálja, jól szemléltetik a nyelvről alkotott nézeteit. Áttekintve fenti vizsgálatait, szeretnénk néhány általános jellegű megállapítást tenni, amelyet Bogorodickij nézetei sugalltak.

1. Bogorodickij a nyelvi jelenségek egységes pszichológiai magyarázatára törekedett. Ezzel kapcsolatban a szakirodalomban különféle jellegű észrevételek hangzottak el. Kuznecov a következőket jegyzi meg: „V. A. Bogorodickij munkáinak hiányossága e téren csak a nyelvi jelenségek pszichológiai interpretációja” [10]. R. Gel'gart [11] kifogásolja, hogy pszichológiai nézetei Herbart-Steinthal asszociációs pszichológiáján alapulnak. Gel'gart azonban nem veszi számításba azt, hogy Bogorodickij nemcsak Herbart-Steinthal pszichológiai koncepciójából indul ki, hanem tekintettel van W. Wundt néplélektanára és felhasználja azt. Ez annál is inkább érdekes, mert idézett tanulmányában Gel'gart Bogorodickij logizmusáról beszél, amit Wundt hatásának tulajdonít. Ebből nem annyira az derül ki, hogy Bogorodickij egyoldalúan csak egy régi, de az újgrammatikusok által mértékadónak tekintett pszichológiai koncepciót követ [12], hanem arra következtethetünk, hogy nyomon követte a pszichológia fejlődését. A Wundt képviselte néplélektan eredményeit is beépítette rendszerébe.

Az egységes pszichológiai magyarázat alapjául Bogorodickij az asszociációs lélektanból indul ki, amely ma sem tekinthető elavultnak. Karl Leonhard Biológiai pszichológiája külön fejezetet szentel az asszociációk vizsgálatának, részletesen jellemezve az érintkezési és hasonlósági asszociációt, amely a szellemi, pszichikai tevékenységnek elemi feltétele [13]. Az asszociatív, lélektan eredményeit Saussure is felhasználja. Az, amit a genfi professzor a morfológiai elemek, a paradigmák tudatunkban való elrendezéséről mond, rendkívül hasonlít ahhoz, amit erről Bogorodickij írt. Ez kitetszik akkor, ha összevetjük Bogorodickij megállapításait azzal, amit Saussure a Bevezetés 159—160—161. lapján olvashatunk [14].

Az asszociációs lélektan tehát mind a morfológia, mind a nyelvtudomány számára hasznos a jelenségek magyarázatában. Alkalmazása nem tekinthető Bogorodickij negatívumának. Ő, kora színvonalán álló és attól

el nem maradó pszichológiai elveken vizsgálta a nyelvi jelenségeket. Megfigyelései helyességét bizonyítja, hogy néhány évtized múlva Saussure is hasonló eredményekre jutott. Bogorodickij nem idealista pszichológiai tanításra építi fel rendszerét. Mindenütt következetesen hangsúlyozza a tudat anyagi valóságtól való meghatározottságát: részletesen vázolja azokat a fiziológiai folyamatokat, amelyek a pszichikum működésének az alapfeltevélei. E területen annyira materialista felfogás jellemzi, hogy a szófajok elméletével foglalkozó tanulmányában nemcsak a beszédfunkciók agyi lokalizációját ismerteti meg, hanem megkísérli a szófajok agyi lokalizációját is. Ez ugyan nem járt sikerrel, de arról tanúskodik, hogy szerzőnk a pszichikumot fiziológiai alapokra vezeti vissza. E tekintetben az egységes alap, amelyről Bogorodickij a nyelv és a pszichikum tevékenységét vizsgálja, materialista.

2. Bár Bogorodickij figyelmét jelentős mértékben a nyelv pszichológiai vonatkozásai kötik le, ez nem jelenti, hogy a társadalmi mozzanatról elfelejtkeznek. A nyelvi definíciójában hangsúlyozza annak szociális jellegét, és a nyelvi változások irányait vázolja, kiemeli a szociális tényezőt (OK 107. l.).

3. A pszichológiai vizsgálatok folyamata nem vezette Bogorodickijt a szemantikai oldal túlzott hangsúlyozásához, ami a formális sajátságok elhanyagolását vonta volna maga után: ott, ahol erre szükség volt, hangsúlyozta a formális sajátságok fontosságát. Így a szófajok meghatározása kapcsán a következőket írja: „... a beszédrészek meghatározásánál nem korlátozhatjuk magunkat csak a szemasziológiai oldalra, szükséges rámutatnunk formális tulajdonságokra is.” (O JA 295. l.)

4.1. Bogorodickij hangsúlyozza, hogy a nyelvet két aspektusból lehet vizsgálni:

a) mint közös jelenséget, amely egy egész nép, vagy annak egy dialektális csoportjának a sajátja (Lekcii, 187. l.)

b) „a beszélő személyek beszédtevékenységében megnyilvánuló individuális jelenségek oldaláról.” (187. l.) E kettős aspektus létjogosultságát az indokolja, hogy a nyelv minden egyénnél valóban létezik. Az emberek közötti érintkezés és kölcsönös megértés következtében szociális jelleget nyer. Mivel egy halmaz elemeinek természete megvilágítja a halmaz természetét is, ugyanígy az individuális beszéd sajátosságai elősegítik a nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek a megértését. Míg a nyelv vizsgálatánál a norma, a szabály megállapítása elsőrendű feladat, addig az egyéni beszédnél a normától való eltérés.

Azonban nemcsak tárgyában különbözik az egyéni beszéd vizsgálata a nyelvtől, hanem módszerében is. Itt ugyanis háttérbe szorul az összehasonlító történeti szempont, és a természettudományok módszerei szükségesek. (Lekcii, 188. l.) A beszédtevékenységet valamilyen egész felbonthatatlan egységnek érezzük. Azonban a nyelvi és gondolkodásbeli tevékenységnek ez az egységessége néha bizonyos okok miatt az egyes beszélőknél megbomlik és világossá válnak alkotó elemei. A beszédhalmaz e felbomlása akkor történik meg, amikor a normális egyensúlyból valami ki-

mozdít bennünket. Ezt előidézhetik az agyi tevékenységet csökkentő tényezők, emocionális hatások, vagy pathológiás faktorok.

A leggyakrabban előforduló egyéni beszéd-sajátságok a következő hibákban fejeződnek ki:

1. kiejtési hibák,
2. elírások,
3. akusztikai eredetű hibák,
4. az emlékezet zavarai,
5. pathológiás esetek.

Bogorodickij részletesen elemzi mindezeket a hibákat, általános jellegű következtetéseket von le belőlük.

A kiejtési hibák megnyilvánulhatnak a hangok felcserélésében, kiesésében, sorrendjének a megváltoztatásában, a szó „elharapásában”. Mindezek a következő megállapításokra juttatták Bogorodickijt:

1. Az „elszólások” arról tanúskodnak, hogy a szavak ejtése általános kiejtési (képzési) impulzust feltételez az egyes szavak, vagy csoportjaik számára, amely potenciálisan már tartalmazza a szükséges hangok egész komplexumát, és amely aztán mozgásba hozza a megfelelő rész-impulzusokat.

2. Egy hang másikkal való helyettesítése arra utal, hogy a szavak hangképzetei nem megbonthatatlan egységet alkotnak, hanem az egyes hangegységek képzeteinek sorából állanak.

3. Egy hang izommunka szempontjából hasonló hanggal való helyettesítése arra utal, hogy az egyes hangok képzési impulzusai egyszerűbb impulzusokból állanak, amelyek megfelelnek az egyes hangképzési izommunkáknak.

4. A szótagok felcserélésének oka az, hogy az egész szó képzési képlete szótagokra bomlik.

5. A szó megszokás folytán történő hibás kimondása azt mutatja, hogy az említett általános szóimpulzus gyakran csak megközelítőleges és gyakran felváltja a következő impulzus.

Ami a kiejtés ill. képzés morfológiai sajátosságait illeti, azok arra utalnak, hogy elménkben valóban léteznek a morféim kategóriái, amelyek ugyanolyan mozgékonyak, mint a hangokéi. Ezek az elemek ugyanakkor a szóképzés és szóragozás sajátosságainak megfelelő szisztémákat alkotnak. A grammatikai kategóriák mellett természetesen különféle reális értelmi kategóriák is léteznek, amelyeket az egyes képzetek alkotnak hasonló vagy eltérő vonásaik alapján. Az elszólások (egyik szó mással való helyettesítése) arról tanúskodnak, hogy gondolataink olyannyira kapcsolatosak a beszéddel, hogy amint egy új gondolat elménkben megszületik, és a beszéd-folyamat már megindult, az új gondolat is szavakban formálódik. Tehát a szemasziológiai egységek akarati-dinamikus tényezőt is foglalnak magukban, amely szóbeli kifejezésre törekszik. Az elmondottak világossá teszik azt, hogy nem beszélhetünk „tisztá emberi gondolkodásról”, amely teljesen elszakadna a szóban kifejezésre jutó szimbólumoktól.

Bogorodickij különös figyelmet fordított az íráshibák tanulmányozá-

sára. Egyetemi hallgatóként készíti el első tanulmányát az íráshibák pszichológiai hátteréről és ugyanebből a témakörből írja a *venia legendi* elnyeréséért benyújtott disszertációját. Több tanulmányban visszatér e kutatási területre. Vizsgálat tárgyává teszi, hogy a helyesírási hibákat és elírásokat elkövető egyének hogyan vétenek az orosz helyesírási rendszer alapelvei (a fonetikai, a morfológiai, történeti és differenciáló) ellen.

Hangsúlyozza, hogy a helytelen írásmód meghatározott pszichológiai törvényszerűségekre megy vissza. Tanulmányozása anyagot nyújthat a nyelvjárások vizsgálatához, elősegíti az írásos emlékek analóg jellemzésének megértését és segítséget nyújt az írástanításhoz. (O JA 148. l.) Ezenkívül gazdag anyagot szolgáltat a beszédmechanizmus vizsgálatához.

Az íráshibák jelentős analógiát mutatnak fel az „elszólásokkal”. Ez annak következménye, hogy pszichológiai szempontból az írás folyamata hasonló a beszédéhez, hiszen funkciójuk is azonos: a pszichikai, szellemi tevékenység szolgálata. Kettőjük között a különbség az, hogy a hangoztatott beszéd folyamat elsődleges és a halló központtal van kapcsolatban, míg az írástevékenység másodlagos és az optikai központtal kapcsolatos. Mivel az írás egyrészt a gondolkodási és beszédfunkcióra megy vissza, másrészt kapcsolatban van a jobb kéz specifikus ideg- és izomtevékenységével, az elírások is két típusúak lehetnek: olyanok, amelyek az egyén beszédhangjainak sajátosságait tükrözik és olyanok, amelyek csupán grafikai jellegűek.

1. A fonetikai okokra visszamenő elírások azt mutatják, hogy az írás szoros kapcsolatban marad a kiejtés sajátosságaival.

2. Az írásmechanizmus elménkben ugyanazon alapon fejlődik ki, mint a hangoztatott nyelvi mechanizmusok.

3. Az „elszólások” és „elírások” között azonban van egy különbség is, amely abban jut kifejezésre, hogy a hangoztatott beszéd „mozgékonyabb”, mint az írott. Ennek következtében egyes hibák inkább a beszédre, mások az írásra jellemzőek: pl. a hangok sorrendjének felcserélése, amely igen gyakori a beszélt nyelvben, igen ritka az írásban. Viszont a kihagyás és ismétlés inkább az írásra jellemző. Hangsúlyozza, hogy beszéd- és íráshibák különféleségük ellenére is „azonneműek”, azaz a pszichikum egy és ugyanazon sajátosságai hozzák létre őket.

Az akusztikai hibák szenzoros eredetűek. Jelentkezhetnek a hangtan, alaktan és a jelentéstan területén. Azonban a fonetikai, morfológiai és szemantikai tényezők együttes, egyidejű hatása teszi lehetővé létrejöttüket. Vizsgálatuk a beszéd appercepiálására vet fényt.

A beszédhangok, bár felbonthatatlanoknak, tovább elemezhetetleneknek tűnnek, valójában bonyolult akusztikai természetűek: ez indokolja az akusztikai eredetű hibákat. Minden egyes kiejtett és hallott hang egyszerűbb hangképzetből áll, amelyek egy része az akusztikailag rokon hangok esetében közös. A hang érzékelésénél nem mindig az egész hangképzetet fogjuk fel, hanem csak egy részét, ha ez közös valamely más hanggal, megvan talaja az akusztikai hiba létrejöttének.

A szavak felidézése révén keletkezett hibák elemzése arra a következtetésre vezet, hogy ez csak olyan szavak esetében fordulhat elő, ame-

lyek egyedi jellegűek, szinonimákkal nem válthatók fel, pl. a tulajdonnevek.

Az eddig felsorolt hibák általában normális viszonyok mellett jönnek létre. Patológikus esetekben állandó jellegű beszédzavarok vannak jelen. Közülük Bogorodickij az afáziát és a dadogást említi meg. Az afáziát nem általában írja le, hanem egy 37 éves munkás kórtörténetével szemlélteti. A beteg motoros afáziában szenvedett: megértette a hozzá intézett beszédet, de válaszolni nem tudott. Olyan ember benyomását keltette, aki elfelejtett egy keresett szót és most keservesen igyekszik emlékezetébe idézni. Megállapítható ebből, hogy a hallóközponttól a megértő központhoz vezető út ép a betegnél, viszont a megértő központból a kiejtés mechanizmusához vezető út jelentősen gátolt. Leírja a beteg hangállományát, beszédének alaktanát, írását és következtetések egész sorára jut, amelyeket speciális jellegük miatt nem ismertetünk. Az afázia-eset vizsgálatát a következő szavakkal fejezi be:

„Itt szintén a gondolkodásnak a hangoztatott beszéddel és központjaival való szoros kapcsolatával van dolgunk. Enélkül a gondolkodás nem létezhet vagy nem lehet teljes.” (Lekci, 221. l.)

4.2. Bogorodickij munkássága az egyéni beszéd sajátosságai terén rendkívül jelentős. Eredményeit a következőképpen értékelhetjük:

1. Az egyéni beszéd jelenségeinek vizsgálata során Bogorodickij nemcsak hangsúlyozta az egyéni beszéd és a nyelv közötti különbséget, amely olyan fontos szerepet kap Saussurenél. Saussure megelőzve, az elsők között volt, aki a beszédnyelvtől eltérő sajátosságait tüzetesen tanulmányozta. Általános nyelvészeti előadásait az egyéni beszéd e sajátosságainak gondos, kimerítő leírása egyedülállóvá teszi. A korábbi oroszul írott általános nyelvészeti bevezető kézikönyvek közül egy sincs, amely a beszéd és a nyelv megkülönböztető sajátágaival ilyen részletesen foglalkozna.

2. Baudouin de Courtenay igen nagy jelentőséget tulajdonított a beszéd patológikus esetei vizsgálatának. Ezen az úton is ő járt jó példával elől, mert gondosan leírta egy aláliás gyermek beszédét [15]. A kazányi iskola híveire jellemző lett a beszédpathológia iránti érdeklődés. Aleksandrov, Appel' szintén foglalkoztak a kóros beszéd vizsgálatával, leírásával. Senki azonban a kazányiak közül a beszédzavarokat nem vizsgálta a teljességre való törekvés olyan igényével, mint Bogorodickij. Nem elégedett meg annak hangsúlyozásával, hogy a beszéd kóros jelenségeinek vizsgálata sokat adhat a nyelvtudomány számára, hanem részletesen elemezte őket abból a célból, hogy a nyelv lényegét megértse. Tudásunk szerint sem a korabeli orosz általános nyelvészeti bevezetők, sem az azóta megjelent orosz és külföldi szerzők nem fordítottak olyan nagy figyelmet e terület tanulmányozására, mint Bogorodickij. Előadásainak e része (186—222. l.) napjainkban is hézagpótló és aktuális.

3. Bogorodickijnek az a törekvése, hogy feltárja a beszélés mögött álló pszichikai tényezőket, hozzájárul a „hangtalan beszéd”, a belső beszéd (innere Sprachform) sajátosságainak tisztázásához.

Ebből a szempontból egy észrevételére hívjuk fel a figyelmet, amely napjainkban is gyümölcsöző lehet.

„A szavak kiejtése legelőbb is az általános kiejtési impulzus meglétét feltételezi mind az egyes szavak, mint csoportjaik számára, amely már tartalmazta potenciálisan a szükséges hangok egész komplexumát, és amely aztán mozgásba hozza a megfelelő rész impulzusokat.” (Lekcii, 192. l.)

A kiejtés e modellhez való alkalmazása nemcsak a beszédtevékenység sajátossága. Analóg jelenség ismeretes az idegrendszer más területéről is. I. P. Pavlov nyomán N. A. Bernštejn dolgozta ki a „jövő modellálása” elméletét. Ennek lényege az, hogy ösztönös tevékenység bármely ténykedése meghatározott cél elérésére irányul, amely egy előrelátott jövőbeli szituáció, aminek a kódolt modelljét az agy a cselekvés megkezdése előtt kidolgozza. Bernštejn szerint az agy a valóságot tükrözve, egyidejűleg a jelen és múlt ismeretei alapján konstatálja a legközelebbi jövő modelljét, amely meghatározza a cselekvés kiválasztását. Amikor a cselekvés során a modelltől való eltérés bekövetkezik, ennek korrigálására, a modellhez való igazítására kerül sor [16]. A modell alkalmazása és ennek szenzoros korrekciója a felsőbb idegtevékenység sajátossága, amely a beszédtevékenység során is megnyilvánul. Bogorodickij a század elején hasonló modell meglétét vázolta fel a nyelv számára, ami tudományos előrelátásának egyik bizonyítéka.

4. Bogorodickij vizsgálódásai során túllépett azon a területen, amelyet nyelvpszichológiának nevezhetünk. Olyan aspektusból vizsgálta a beszédtevékenységet, amely ma egy új tudományágnak, a pszicholingvisztikának sajátja. Személyében a pszicholingvisztikai kutatások egyik tiszteletre méltó előfutárát kell látnunk.

5.1. Bogorodickij munkásságával az összehasonlító nyelvtudomány fejlődését is elősegítette.

Hosszas előkészítő munka után 1914-ben jelentette meg *Sravnitel'naja grammatika ariojevropejskich jazykov* (vyp. 1.) c. indoeurópai összehasonlító nyelvtanát, amelyet 1916-ban két kiadást megért rövid összehasonlító indoeurópai nyelvtana követett (*Kratkij očerk sravnitel'noj grammatiki ariojevropejskich jazykov*. Kazany, 1916., 1917.) Bogorodickij írta meg az első orosz nyelvű rendszeres indoeurópai összehasonlító nyelvtant, amivel Fortunatovot is megelőzte. 1935-ben készítette elő könyvét, amelyet a román és germán nyelvek összehasonlító nyelvtana bevezetőjéül szánt. E mű azonban csak jóval halála után 1951-ben jelent meg.

Bár Bogorodickij újgrammatikus indítású tudós volt, meglátta az újgrammatikus összehasonlító nyelvészet negatívumait. Ezek ellen lépett fel Einige Reformvorschläge auf dem Gebiete der vergleichenden Grammatik der indoeuropäischen Sprachen [19] c. cikkében és más összehasonlító nyelvészettel foglalkozó művében. A komparatisztika alapvető hiányosságát a következőkben látja:

1. Az egyes nyelvek különböző időbeli állapotát hasonlítják össze. Ilyen módon különféle korok nyelvét állítják egy vonalba, amelyeket néha 30 évszázad is elválaszt egymástól.

2. Az indoeurópai összehasonlító nyelvtan fő feladatának az alapnyelvi jelenségek rekonstruálását tekintik. Elfelejtkezve az egyes nyelvi

tények keletkezésének sorrendjéről, az alapnyelvben olyan sajátosságok egyidejű meglétét feltételezik, melyek nem lehettek meg. E hiányosságok leküzdésére a következő követelmények betartását javasolta:

a) Mivel a nyelvet nem egy pont, vagy történelmének egy mozzanata, hanem történelmének egész folyamata határozza meg, a nyelvek történetét a legrégebb időtől napjainkig kell tanulmányozni. Ilyen módon az általános összehasonlító nyelvten egy ismert nyelvcsalád összes nyelveinek fejlődését vizsgálva szélesebb körű általánosításokhoz juthat.

b) Az összehasonlító nyelvten súlypontját nem az alapnyelv rekonstruálására kell helyezni, hanem a nyelvi folyamatok sorrendjének a megállapítására, egy és ugyanazon nyelvi jelenség megjelenése idejének az összehasonlítására a rokon nyelvekben. A „statikus” kutatási módot fel kell váltani a nyelvi folyamatok sorrendjének vizsgálatával minden nyelvcsoportban. Ily módon a jelenségek viszonylagos kronológiájához jutunk el. Ha valamely nyelv történelem előtti állapotát akarjuk felvázolni, akkor is szükséges ezt a viszonylagos, relatív kronológiát megállapítanunk. A nyelv írásos emlékei mindig tartalmaznak magukban olyan sajátosságokat, amelyek különféle megelőző korszakra mennek vissza, és ezek lehetővé teszik, hogy következő sorrendjében elrendezzük őket. Természetesen az így kapott nyelvi korszakok nem válnak el egymástól élesen: egyes jelenségek egyik periódusból átmehetnek a másikba és egyik korszak terméke ráakódhat a másikra.

c) Szükséges a nyelvi jelenségek sokoldalú tanulmányozása. Az összehasonlító hangtan területén ez a hangok anatómiai-fiziológiai és akusztikai természetének, a morfológiában pedig a jelenségek mélyebb pszichológiai hátterének pontosabb vizsgálatában nyilvánul meg.

Bogorodickij e követelmények felállításával az összehasonlító nyelvten történetiségét hangsúlyozta a túlzásba vitt komparatizmussal szemben. Munkája során gondosan ügyelt megvalósításukra.

Így rövid összehasonlító indoeurópai nyelvtenában a hangtani fejezetet az indoiráni, görög és szláv ág legfontosabb fonetikai sajátosságai sorrendjének megállapításával zárja. A relatív kronológiai megállapítása (ahogyan modern műszóval ezt jelöljük) lehetőséget ad az egész nyelvcsoport fejlődésének belső rekonstrukciójára. Így arra a megállapításra jut, hogy az indoiráni ágban az *a*, *e*, *o* magánhangzók *a*-ban való egybeesése megelőzte az *a*, *e*, *o*, *a*-ba való egybeesését.

Ami a szláv nyelveket illeti, az összláv nyelvre 6 korszak meglétét feltételezi:

1. Az ie. *s* > *ch* fejlődési tendencia.
2. A palatalizációk (*k* > *č*, *g* > *ž*).
3. Az *ei* > *i*, *ou* > *u* monoftongizációja.
4. A magánhangzó rendszer zártabbá válása.
5. Az *ě* > *a* hangfejlődés (*ž*, *š*, *č* után).
6. A *k*, *g*, *ch* *ě* előtti palatalizációja.

E korszakok jellemzésénél a hangok fiziológiai sajátosságait vizsgálva,

megindokolja, miért nem mehetett végbe egyik folyamat a másik előtt és miért következett egyik a másik után.

Bogorodickij a morfológia területén is megpróbálta felvázolni az indoeurópai nyelvekben a szófajok megjelenésének relatív kronológiáját. Itt a következő sorrendet állapította meg:

1. A nomen-verbum és annak differenciálódása névszóra és igére.
2. A főnév és névmás kora.
3. A főnév-melléknév kora és differenciálódásuk főnévre és melléknévre.
4. A határozószók kialakulásának és prepozíciókba való átmenetének kora.

A szófajok kifejlődését az indoeurópai nyelvekből vett példákkal szemlélteti. Így teszi valószínűvé kialakulásuk vázolt menetét.

Indoeurópai összehasonlító nyelvtana mellett *Obščij kurs russkogo jazyka* c. művében is törekszik az ószláv nyelv, illetve az orosz nyelvtörténet relatív kronológiájának megállapítására.

5.2. Bogorodickij nemcsak a relatív kronológia kidolgozásának következményével gazdagította a nyelvtudományt. Hangsúlyozta, hogy az egyes alapnyelvi hangok különbsége nem rendetlenül, szabályszerűtlenül jelentkezik az egyes nyelvekben, hanem a rokonnyelvek sávjait ölelik át, amelyek a fonémák alakulását illetően különféleképpen csoportosulnak. Ez lehetőséget ad a rokonnyelvek tipológiai vizsgálatára. Így az indoeurópai alapnyelvek *a*, *e*, *o* magánhangzóinak sorsa az egyes nyelvekben lehetőséget ad bizonyos típusokba sorolásukhoz. Ezek a következők:

1. Mindhárom vokális változatlanul megmarad: görög, latin ág.
2. Csupán két vokális marad meg: germán, balti-szláv ág.
3. A 3 magánhangzó helyén egy van (*a*): indo-iráni ág. Nemcsak fonetikai, de morfológiai sajátosságok alapján is tipologizálhatjuk az egyes nyelveket. Így például a praesens sg. I. személyének végződése alapján osztályozni lehet a szláv nyelveket:

keleti szláv	-u (csak két esetben -m)
lengyel	-e, -am
cseh	-ám, -ím
szerb-horvát	-am (5 igénél -u)
bolgár	-am, -já
szlovén	-am

A keleti szláv és a szlovén oppozícióban van, míg a többi szláv nyelvek elhelyezkedésük sorrendjében fokozatos átmenetet képviselnek a szlovén típushoz. Legjobban észrevehető ez a szerb-horvátban. (O JA 428—429. l.)

Bogorodickij jelentős szerepet tulajdonított a rokon nyelvek összevető modern nyelvi állapotukban végzett rendszeres vizsgálatának. E téren jó példával járt elől, akkor, mikor az orosz hangrendszernek a francia, német és angol hangrendszerrel való összevető vizsgálatát is elvégezte. (Lekci, 67—78. l.)

Ezenkívül fontosnak tartotta a nem rokon nyelvek összevető, ún. „analógikus” vizsgálatát, amellyel szemben azt a követelményt állította fel, hogy a morfológiai, szintaktikai jelenségek szisztematikus és elmélyült vizsgálatán alapuljon és nemcsak a fonetikai jelenségek rendszertelen összevetésében merüljön ki.

Bogorodickij nemcsak a merev komparatizmussal szemben foglalt el kritikus álláspontot, hanem komoly bírálattal illette a 30-as évek során egyre inkább terjedő marrista irányzatot is, amelynek tudománytalanságával szemben az összehasonlító — történeti nyelvészet tudományos voltát hangsúlyozta. Emiatt a jafetita nyelvelmélet egyes hívei — Aptekar’ és Bykovski — Bogorodickijt is támadva, őt „burzsoá-indoeuropeistának” titulálták, aki marxista frázisokkal takarózik. E kivetnivaló nyelvészek közé sorolták Bogorodickijen kívül Bubrichot, Bulachovszkijt, Durnovot, Karskijt, Peškovskijt, Ušakovot, Ščerbát, azaz a két háború közötti orosz nyelvtudomány valamennyi jelentős nyelvészét.

Bogorodickij „kétfrontos” harcot folytatva, megvédte az összehasonlító nyelvészet tekintélyét [17], és eredményeivel gazdagította mind az indoeurópai összehasonlító — történeti nyelvtudományt, mind annak metodológiáját [18].

Ugyanezeket az elveket nemcsak az indoeurópai nyelvtudomány, hanem a török-tatár összehasonlító történeti nyelvtudomány területén is alkalmazta, megírva *Vvedenie v tatarskoje jazykoznanije és Etudy po tatarskomu i turkskomu jazykoznaniju* c. könyveit.

5.3. Nem mehetünk el szó nélkül Bogorodickij összehasonlító nyelvészeti könyveinek rövid jellemzése nélkül. Bennük a tudományos színvonal kapcsolódik össze a világos, szabatos tárgyalásmóddal. Minden egyes megállapítását gazdagon illusztrálja a szerző, de ez nem száraz példák gyűjteménye. Bogorodickij román és germán összehasonlító nyelvészeti bevezetője és szanszkrit szövegmagyarázata jó példája annak, hogy hogyan lehet a gyakorlati feladatok mellett jelentős helyet biztosítani az elméleti kérdések színes, érdekes tárgyalásának. E könyvek áttanulmányozója, anélkül, hogy észrevenné, mind jobban és jobban elmélyed a nyelvészeti munka „műhelytitkaiban” és mikor a könyvet leteszi kezéből, nemcsak konkrét nyelvi ismeretekkel gazdagodik, hanem megnyílik előtte a nyelvi összefüggések nagy távlata: maga az összehasonlító — történeti nyelvtudomány.

6.1. Áttekintve Bogorodickij munkásságát, szeretnénk hangsúlyozni, hogy tudományos öröksége jóval gazdagabb az elmondottnál. Nem térünk ki kísérleti fonetikai tevékenységének ismertetésére, és nem foglalkoztunk az orosz hangsúlytalan vokalizmus tanulmányozása és az orosz leíró és történeti dialektológia területén elért eredményeivel. Célunk az volt, hogy felvázoljuk Bogorodickijnak a nyelvről és a nyelvfejlődésről a nyelvek összehasonlító történeti vizsgálatára vonatkozó nézeteit. Ezek a kérdések mindmáig a nyelvtudomány alapvető kérdései, amelyekre minden kor nyelvészei választ keresnek. Bogorodickij Baudouin de Courtenay nézetei alapján egységes nyelvelméleti rendszert épített ki. Ez nem jelenti azt, hogy mechanikusan átvette volna mestere minden tanítását. Különb-

ségek is vannak kettejük nézetei között. Közülük a következőket említhetjük meg:

1. Bogorodickij viszonya a fonológiához.
2. Bogorodickij a nyelvek polygenezisének híve, míg Baudouin de Courtenay a monogenezis követője volt.
3. Bogorodickij elismeri a nyelv kollektív voltát, Baudouin de Courtenay csak az egyéni nyelv létezését fogadja el, a kollektív nyelvet fikciónak tekinti.
4. A morfológiai abszorpció okát Baudouin de Courtenay fonetikai okokra vezeti vissza, Bogorodickij az elemek gyakori ismétlődésében látja. A különbségek számát további kutatások révén még lehet növelni.

Baudouin de Courtenayn kívül Bogorodickijra Humboldt nyelvbolcslete és Wundt pszichológiája is nagy hatással volt. Ez azzal magyarázható, hogy ott, ahol Baudouin de Courtenay nyelvelmélete nem volt eléggé kidolgozott, vagy meggyőző, ott Bogorodickij a jelenségek magyarázatánál mások eredményeit is figyelembe vette. Mindez nem jelenti azonban azt, hogy Bogorodickij eklektikus lett volna.

Bogorodickij önálló, következetesen végiggondolt nyelvelméleti rendszer kidolgozására törekedett és ehhez felhasználta mindazt, amit a kortárs nyelvtudomány és az őt megelőző nemzedékek nyelvészei alkottak. A nyelv vizsgálatának pszichológiai elmélyítésével a pszicholingvisztika egyik előfutárát tisztelhetjük benne. Az a tény, hogy a Bogorodickij által vizsgált problémák aktuálisak ma is, indokolja azt, hogy tudományos hagyatékát tanulmányozzuk és eredményeiből átvegyük mindazt, ami helyes és felhasználható.

I R O D A L O M

- [1] Мироносицкая А. Н.: Василий Алексеевич Богородицкий. Жизнь и научная деятельность. А. Памяти В. А. Богородицкого с. gyűjteményben Казань, 1961. 13. 1. Az életrajzi adatokat az idézett tanulmányból vettük.
- [2] Богородицкий В. А.: Казанская лингвистическая школа. Труды МПИФЛ 1939. V, 265. 1.
- [3] Богородицкий В. А.: Казанская лингвистическая школа. 265—294. 1.
- [4] Бодуэн де Куртене П. А.: Лингвистические заметки и афоризмы. Избранные труды по общему языкознанию. II. М. 33—35. 1.
- [5] Бодуэн де Куртене П. А.: Избранные труды по общему языкознанию I. 65—66. 1.; 109. 1.
- [6] Бодуэн де Куртене П. А.: Избранные труды по общему языкознанию II. 252. 1.
- [7] Кузнецов П. С.: Василий Алексеевич Богородицкий. Труды института языкознания. II. М. 1953. 255.
- [8] Виноградов В. В.: Русский язык. М. 1947. 173—174.
- [9] Čiževskij D.: Über die Eigenart der russischen Sprache. Halle, 1948. 18. 1.
- [10] Кузнецов П. С.: Idézett mű 255. 1.
- [11] Гельгарт Р. Р.: Лингвистические труды В. А. Богородицкого. Русский язык в школе. 1947. III. 64.
- [12] Rubinyi Mózes: Általános nyelvtudomány. Bp. 1907. 85. 1.
- [13] Leonardt, Karl: Biológiai pszichológia, Bp. 1968. 133. 1.

- [14] Ferdinand de Saussure: Bevezetés az általános nyelvészetbe. Ford. B. Lőrinczy Éva. Bp. 1967.
- [15] Бодуэн де Куртень И. А.: Из патологии и эмбриологии языка. Избранные работы по общему языкознанию I. 142—145. 1.
- [16] Леонтьев А. А.: Психоллингвистика. М. 1967. 85—86. 1.
- [17] Фидоровская А. С.: В. А. Богородицкий и сравнительное изучение языка. Памяти В. А. Богородицкого с. gyűjteményben. Kazan. 1961. 49; 51. 1.
- [18] Чесноков Н. С.: Сравнительное языкознание в России. М. 1956. 52.

GREAT RUSSIAN LINGUISTS III.

V. A. BOGORODITSKI

SUMMARY

The scientific work of V. A. Bogoroditski the best-known and most outstanding representative of the linguistic school of Kazan' is studied by the authors. That part of the versatile linguist's spiritual legacy is dealt with which is of a general character and can be used also for the purposes of modern research in linguistic theory.

Bogoroditski's phonetic system and his theory of the psychological background of the function of language are described. Special attention is given to Bogoroditski's teachings on the morphological changes in language. His opinions of basic morphological changes analogy, simplification, differentiation and morphological absorption are described. It is shown in this connection how Bogoroditski developed further Baudouin de Courtenay's theory of morphological absorption. Bogoroditski's attitude to comparative linguistics is outlined. Also described are the reform proposals that he made for the elimination of the onesidedness of comparative linguistics: the necessity of syndaronic examination and of relative chronology. It is emphasized that in the field of the examination and explanation of individual linguistic properties Bogoroditski came not only to the distinction between language and individual language but also studied the difference between them. On the basis of his researches made in this field he may be regarded as a precursor of psycholinguistics.

It is told how on the basis of Baudouin de Courtenay's views under W. Humboldt's influence and using W. Wundt's results Bogoroditski developed his particular system of linguistic theory which is basically a consequent materialistic explanation of the psychophysiological phenomena is speech.